

«ΤΑ ΣΗΜΑΔΙΑ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΜΑΣ «ΟΜΙΛΟΥΝ»....» ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΜΑΣ ΔΕΙΧΝΟΥΝ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Ο τόπος - το τοπίο - ο άνθρωπος

Αν δεχτούμε ότι η έννοια **τόπος** περιέχει ένα εύρος, αλλά παράλληλα υπονοεί και την ύπαρξη γεωφυσικών ορίων, η λέξη **τοπίο** μας περιορίζει σ' ένα ακόμη μικρότερο τόπο, εύκολα αναγνωρίσιμο απ' όλους μας, διότι υπάρχουν πλαίσια καθορισμένα από τον ανθρώπινο παράγοντα που το απομονώνουν από το ευρύ φυσικό περιβάλλον, και το περιορίζουν. Ως παρατηρητές του τοπίου προσλαμβάνουμε μια συνολική εικόνα από επί μέρους στοιχεία, που αφορούν την γεωμορφολογία, το κλίμα, τη βλάστηση, τις καλλιέργειες, το χρώμα, το φως. Όλα αυτά συνθέτουν το φυσικό σκηνικό, καθιστώντας τον τόπο αυτό μοναδικό. Αν θελήσουμε τώρα, από απλοί παρατηρητές να προχωρήσουμε στην διερεύνηση της ιστορικής εξέλιξης, θα πρέπει να στραφούμε και στον ανθρώπινο παράγοντα, διότι οι δραστηριότητες του ξετυλίγονται μέσα σ' αυτό το χώρο, επεμβαίνουν και δημιουργούν το ανθρωπογενές περιβάλλον. Κι εδώ φυσικά θα διαπιστώσουμε ότι η κάθε γενιά αποτυπώνει τη δική της σφραγίδα, προσθέτοντας τα δικά της χαρακτηριστικά, άλλοτε αναδιαμορφώνοντας τον χώρο κι άλλοτε εξαφανίζοντας ότι η ίδια κληρονόμησε από το παρελθόν.

Η μελέτη, λοιπόν της ιστορίας του τοπίου της Ραψάνης, μας οδηγεί στο να εστιάσουμε σε μικρότερους χώρους και να αναζητήσουμε τα «σημάδια» εκείνα, όπου εκτυλίσσονται σκηνές της καθημερινότητας: στα σπίτια, στους δρόμους, στις πλατείες, στις βρύσες, στις εκκλησιές, στα εξωκλήσια στα χωράφια. Θα αποθησαυρίσουμε πληροφορίες που θα μας αποκαλύψουν τις πολλαπλές σχέσεις των ανθρώπων και τον τρόπο με τον οποίο αυτές διαμορφώνουν τον παραδοσιακό πολιτισμό μέσα σε μια παραδοσιακή κοινωνία¹. Αυτή η κοινωνία είναι **αγροτική** ή **εμπορευματική**, συνήθως με **αυτάρκεια**, και **αυτοδιοικούμενη**. Οι άνθρωποι αυτής της κοινωνίας αποτελούν ένα **σύνολο αυτοδύναμο, ιδιόμορφο, ομοιογενές**, στη διαμόρφωση του οποίου παίζουν ρόλο το φυσικό και το ιστορικό περιβάλλον, ενώ ο πολιτισμός που δημιουργούν είναι βασικά προφορικός ή μνημονικός που μεταβιβάζει το σύνολο των γνώσεων και των στοιχείων του από τη μια γενιά στην άλλη.

Χαρακτηριστικό «σημάδι» αυτής της εποχής είναι η **πλατεία**. Η παρουσία του σχολείου, κοντά στην πλατεία, και η παρουσία καφενείων είναι χαρακτηριστικό των ελεύθερων χωριών, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Στα κολιγικά χωριά, στον κάμπο δεν έχουμε ούτε πλατεία, ούτε σχολείο, ούτε καφενείο.² Οριοθετεί το δημόσιο χώρο

1. Η Άλκη Κυριακίδου Νέστορος θεωρεί ότι ο παραδοσιακός πολιτισμός για μας τους Έλληνες, βρίσκεται στην ακμή του στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, σε μία εποχή όπου η οικονομία είναι αγροτική ή εμπορευματική (σ. 45, *Λαογρ. Μελετήματα* I).

2. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα I*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1989, 52.

και συνήθως βρίσκεται στο κέντρο του χωριού . Εδώ ξετυλίγονται οι κοινωνικές και οικονομικές δραστηριότητες, εδώ οι άνθρωποι αγοράζουν και πουλούν όχι μόνον προϊόντα αλλά ειδήσεις, ιδέες, σχόλια και γενικά πολιτισμικά στοιχεία. Επί πλέον εδώ ψυχαγωγούνται, διασκεδάζουν ή παρακολουθούν εκδηλώσεις. Στο κατάστιχο του Αγ. Αθανασίου η πλατεία αναφέρεται ως «Παζάρι», λέξη που υπάρχει ακόμα και σήμερα στον προφορικό λόγο των ηλικιωμένων, ενώ παράλληλα αναφέρεται και δεύτερο «παζάρι», η Ιτιά όπου επίσης είναι έντονη η οικονομική δραστηριότητα.

Δεν παρατηρούμε όμως τη συνηθισμένη παρουσία της εκκλησίας στον χώρο της πλατείας. Αν αναρωτηθούμε γιατί έχουμε δύο ενορίες -του Αγίου Αθανασίου και της Παναγίας- την απάντηση μας δίνει η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, η οποία θεωρώντας την εκκλησία ως «σημάδι» που μαρτυρεί την κίνηση των κατοίκων στο χώρο και τον χρόνο, επισημαίνει: «Στην περίπτωση περισσότερων ενοριακών ναών μιας πόλης ή κομμόπολης, παρατηρεί κανείς πως σημαδεύουν συνήθως τις διαδοχικές εγκαταστάσεις διαφόρων ομάδων που έρχονται από αλλού. Στην καινούργια συνοικία που δημιουργούν, χτίζουν ύστερα από λίγο καιρό και την εκκλησία τους... Φυσικά, η νεότερη εκκλησία ανήκει στους νεότερους μετοίκους».³

Σε ότι αφορά τώρα τις επιλογές των ανθρώπων για τη δημιουργία οικισμού και τον τρόπο οργάνωσης του χώρου και του χρόνου μιας παραδοσιακής αγροτικής κοινότητας θα διαπιστώσουμε ότι καθορίζονται από δύο άξονες: I) το φυσικό σκηνικό και II) το ιστορικό πλαίσιο.

I. Οργάνωση του χώρου με βάση το φυσικό σκηνικό

Στη διερεύνηση της παραπάνω σχέσης θα βοηθήσουν τρία ερωτήματα :

1. Ποια τα κριτήρια επιλογής ενός τόπου για τη δημιουργία οικισμού;
2. Ποια σημάδια του τόπου μας οδηγούν σε συμπεράσματα;
3. Πώς προκύπτουν τα τοπωνύμια και ποιες πληροφορίες μας δίνουν:

Πριν διερευνήσουμε τα ερωτήματα σε τοπικό επίπεδο , θα πρέπει να έχουμε ως δεδομένο ότι οι λόγοι επιλογής μιας θέσης για οικισμό, για κτίσμα, για ναό, ουδέποτε θα προσδιοριστούν με ακρίβεια, διότι αυτοί που επέλεξαν τη θέση είναι απόντες. Η επιτόπια παρατήρηση και η έρευνα στην γραπτή και προφορική παράδοση μας δίνει τις γνώσεις με τις οποίες διαβλέπουμε τη βούληση τους.

1. Κριτήρια επιλογής ενός τόπου για τη δημιουργία οικισμού

Η επιβλητικότητα του τοπίου, η οποία επιδρούσε πάνω στην ψυχολογία του ανθρώπου, και η φυσική ομορφιά είναι βασικά κριτήρια, αλλά όχι τα μοναδικά. Ήδη σε βυζαντινά κείμενα εντοπίζονται τέσσερις βασικές προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν για την επιλογή της θέσης ενός οικισμού:

- α) ύπαρξη ντόπιου λατομείου β) γειτονικό δάσος για ξύλευση γ) καλλιεργήσιμη γη

3. Βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *ό. π.*, σ. 36.

δ) νερό σε επαρκή ποσότητα.

Η Άλκη Κυριακίδου – Νέστορος τονίζει επιπλέον ακόμη ένα κριτήριο, τη **θέα**, επισημαίνοντας ότι η ομορφιά είναι συνάρτηση της θέας⁴. Εξάλλου η σημασία της απρόσκοπτης θέας προς τη θάλασσα, τα βουνά και τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις επισημάνθηκε πολύ νωρίς, ήδη η ρωμαϊκή νομοθεσία, την αντιμετωπίζει ως αγαθό που πρέπει να προστατευθεί. Έτσι δημιουργήθηκαν νομικές έννοιες, τις οποίες στη συνέχεια πέρασαν οι βυζαντινοί νομομαθείς στη νομική συλλογή «*Εξάβιβλος*».

Σε ότι αφορά λοιπόν τώρα τη Ραψάνη, διαπιστώνουμε ότι οι παραπάνω τέσσερις προϋποθέσεις μαζί με την ύπαρξη της θέας, συντρέχουν απόλυτα, ώστε στη ΝΑ. πλαγιά του Κάτω Ολύμπου, σε υψόμετρο 500 μέτρων περίπου να χτιστεί ο οικισμός. Σίγουρα η ομάδα των κατοίκων που εγκαταστάθηκε στον τόπο αυτό, καμιά νομολογία δεν ήξερε, το αισθητήριο της όμως στηριζόμενο στη συσσώρευση λησμονημένων και αποθησαυρισμένων γνώσεων, έκανε τη συγκεκριμένη επιλογή.

Έτσι οι περιγραφές για τη Ραψάνη, που συναντάμε σε κείμενα του 18ου, 19ου αλλά και των αρχών του 20ού, τη χαρακτηρίζουν ως «έναν τόπο όμορφο και υγιεινό»,⁵ ο οποίος «κείται εις θέσιν ανώμαλον μεν, αλλ' υγιεινήν και τερπνήν, κατάρρυτον από ύδατα και κατάφυτον από δένδρα κάρπιμα και συκαμηνέας»,⁶ επιπλέον δε «...ίσταται ως δεσπόζουσα εν τω μεγαλείω τούτω της φύσεως...»⁷ επιβεβαιώνοντας το πλατωνικό ρητό: «*Πας γάρ ο βίος του ανθρώπου ευρυθμίας και αρμοστείας δέεται*».

2. Σημάδια του τόπου που μας οδηγούν σε συμπεράσματα

Το φυσικό σκηνικό λοιπόν της Ραψάνης περιλαμβάνει την απρόσκοπτη θέα προς την Όσσα (Κίσσαβο), το Αιγαίο και τ' αμπέλια της και είναι ίσως το μόνο κριτήριο που είναι εύκολα αντιληπτό απ' όλους. Τα άλλα κριτήρια για να τα αντιληφθούμε οι νεότεροι θα πρέπει να σταθούμε με επιμονή και παρατηρητικότητα για να εντοπίσουμε «**τα σημάδια**» εκείνα (σπίτια, πλατείες, εκκλησίες, εξωκλήσια, δένδρα....) τα οποία θα μας οδηγήσουν σε συμπεράσματα:

- Τα πέτρινα σπίτια που ευτυχώς διασώζονται, η μέχρι προ ενός έτους πλακόστρωτη με ντόπιες πλάκες πλατεία, η οποία έπαψε πια ν' αποτελεί «σημάδι» διότι έχασε την ταυτότητά της με την αλλαγή της πλακόστρωσης, οι βρύσες με πέτρινη επένδυση και τα καλντερίμια παραπέμπουν στην ύπαρξη λατομείου.

- Από τα γειτονικά δάση, μόνον των Αγίων Θεοδώρων απολαμβάνουμε, διότι το δάσος στο Ανήλιο το έχουμε ως εικόνα όσοι το περπατήσαμε. Οι νεότεροι θα μαν-

4. Άλκη Κυριακίδου – Νέστορος: *Λαογραφικά Μελετήματα I*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και ιστορικού Αρχείου, Αθήνα, 1989, σελ. 22.

5. Δ. Φιλίππιδης – Γρ. Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτεριική περί της Ελλάδος*.

6. Νικ. Μάγνης, *Περιήγησις ή τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θετταλικής Μαγνησίας*, εν Αθήναις 1860.

7. Αδάμ Ανακατωμένος, *Τα νέα όρια της Ελλάδος ήτοι τοπογραφικά και εθνολογικά σημειώσεις περί της Θεσσαλίας*, εν Αθήναις 1887.

τεύουν ή θα διαβάζουν σε πηγές για την ύπαρξη του, λόγω της διάνοιξης δρόμων.

● Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις τώρα, είναι κυρίως τ' αμπέλια και οι ελιές. Οι **σκαμίες** ή **μουριές** κόπηκαν ή εξαφανίστηκαν, η καλλιέργεια του **σιταριού**, της **σίκαλης**

και του **κριθαριού** δεν υπάρχει πια αλλά και **το αλώνι** που μαρτυρούσε την ύπαρξή τους εξαφανίστηκε. Το βλέπουμε μόνο σε παλιές φωτογραφίες, έπαψε πια να είναι «σημάδι» του τόπου.

● Τα άφθονα **νερά** δεν τα βλέπουμε πλέον, παρά μόνον τα μαντεύουμε από τα «σημάδια». Ορατές προς το παρόν είναι οι **βρύσες** (αν δεν χαλαστούν), όσες **πηγές** δεν στέρεψαν και η τοποθεσία «**Σμίξη**», όπου σμίγουν τα νερά που κατεβαίνουν από τους Αγίους Θεοδώρους, την Αγία Παρασκευή και τη Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Κάποια «σημάδια» επιβιώνουν ως τοπωνύμια, όπως ο **Ίσβορος** (πηγή στα σλαβικά) στα βόρεια της Αγίας Παρασκευής προς την Κρασιά και η **Γαστέρνα**⁸ που ετυμολογείται από το λατινικό *cisterna* και σήμαινε λάκκο, υπόγεια δεξαμενή των βρόχινων νερών. «Σημάδια» που εξαφανίστηκαν είναι βέβαια τα **αυλάκια**, όπου έτρεχε το νερό, παρέμειναν όμως στη μνήμη μας μόνο ως ήχος, να θυμίζουν την «εξ ύδατος άδουσα ροή».

Το νερό μαζί με τη **θέα**, το **δένδρο** και τον **υπερυψωμένο τόπο** εμπεριέχονται ως «σημάδια» στην θρησκευτική αντίληψη, η οποία καθορίζει το που θα κτιστούν τα εξωκλήσια και τα μοναστήρια. Το νερό στην πρωτόγονη σκέψη, αφού κυλάει, είναι «ζωντανό», χαρακτηρίζεται από δύναμη, εμπεριέχει ιερή αξία και είναι πολύτιμο -αντίληψη αποδεκτή και από το χριστιανισμό- γιατί οι δράκοντες και τα φίδια (εμβλήματα του νερού) βρίσκονται πάντα κοντά σε νερά τα οποία ελέγχουν. **Όπου συνήθως υπάρχει ιερό κτίσμα υπάρχει και νερό.**⁹ Έτσι η επιλογή της θέσης δεν είναι καθόλου

8. *Cisterna* < *cisterna* μγν. κ. μsn. η δεξαμενή και κυρίως η υπόγειος δεξαμενή ομβρίων υδάτων, η στέρνα

9. Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, *ό. π.*, σ. 20-21 και Β. Νιτσιάκος, *Λαογραφικά Ετερόκλητα*,

τυχαία. Αν χρονολογικά γυρίσουμε πολύ πίσω, θα διαπιστώσουμε ότι ο Πλάτωνας στους Νόμους (778C) προτρέπει οι ναοί να χτίζονται σε υπερυψωμένες θέσεις, ενώ πολύ πριν τον Πλάτωνα, ο Θαλής ο Μιλήσιος θεωρώντας ότι οι ναοί είναι ριζωμένοι στα τοπία τους, έλεγε: «**Τα πάντα πλήρη θεών**».

Διαπιστώνουμε λοιπόν σήμερα ότι όλοι αυτοί οι αρχαίοι κανόνες καταγραμμένοι στο υποσυνείδητο των ανθρώπων «υπαγορεύουν» στον κάθε άγιο να διαλέξει τον τόπο του, γιατί οποιοσδήποτε άγιος δεν πάει σ' οποιοδήποτε τόπο.

● **Η Αγία Παρασκευή των Τεμπών και η Αγία Παρασκευή στο Ανήλιο**, συνδέονται με το νερό που αναβλύζει από τη γη. Τα εξωκλήσια που είναι αφιερωμένα στο όνομά της είναι χτισμένα πάνω ή δίπλα σε πηγή. Η δρακοντοκτόνος αγία Παρασκευή, απομακρύνει τα δαμονικά που συνήθως συχνάζουν σε πηγές, πηγάδια ... αλλά παράλληλα εξασφαλίζεται με την προστασία της, η πρόσβαση όλων των ανθρώπων της κοινότητας στο νερό, το τόσο απαραίτητο για την επιβίωση της.

● **Ο Προφήτης Ηλίας** όπως άλλωστε κι όλες οι εκκλησίες σ' όλη την Ελλάδα, προτιμά τις βουνοκορφές. «Όταν αστράφτει και βροντά, ο λαός πιστεύει πως ο προφήτης Ηλίας, κυνηγάει πάνω στο άρμα του (το μπουμπουνητό είναι οι κρότοι που κάνει) τον δράκοντα του ουρανού (το πυρωμένο φίδι είναι η αστραπή), να τον σκοτώσει»¹⁰. Εξάλλου στις 20 Ιουλίου που γιορτάζει, είναι οι μεγάλες ζέστες, «τα κυνικά καύματα»¹¹ «Είναι ο μετεωρολογικός προστάτης, τον οποίο επικαλούνται οι βοσκοί για τις βροχές και για την αποφυγή του κεραυνού».¹² Η άλλη εκδοχή που συναντάμε στη λαϊκή παράδοση¹³ είναι δανεισμένη από τα αφηγήματα του Ομήρου.

Ο Αϊ-Λιας

«Ο Αϊ-Λιας ήταν ναύτης και πέρασε παραλυμένη ζωή. Ύστερα όμως μετανόησε για όσα έκαμε και εσιχάθη τη θάλασσα. Άλλοι πάλι λεν πως επειδή έπαθε πολλά 'ς τη θάλασσα και πολλές φοραίς εκόντεψε να πνιγη, εβαρέθη τα ταξίδια και αποφάσισε να πάει εις μέρος που να μην ηξεύρουν τι είναι θάλασσα και τι είναι καράβια. Βάνει το λοιπόν 'ς το νόμο το κουπί του και βγαίνει 'ς τη στεριά, και όποιον απαντούσε τον ερωτούσε τι είναι αυτό που βαστάει. Όσο του έλεγαν «Κουπί» τρανούσε ψηλότερα ως που έφτασε 'ς την κορφή του βουνού. Ρωτά τους ανθρώπους που ήυρε και τι είναι, και του λεν 'Ξύλο'. Κατάλαβε λοιπόν πως αυτοί δεν είχαν ιδή ποτέ τους κουπί, και έμεινε μαζί τους εκεί 'ς τα ψηλά».

Αλλά και η εκκλησία ή τα μοναστήρια της **Μεταμόρφωσης του Σωτήρος**, χτίζονται σε ψηλώματα, γιατί την ημέρα αυτή η παρουσία του Χριστού είναι ηλιακή. Ο Χριστός όταν ανέβηκε στο όρος Θαβώρ¹⁴ για να προσευχηθεί έλαμψε σαν ήλιος και τα μάτιά του έγιναν λευκά σαν φως.

«Προσκυνητάρια και νεκροταφεία, ναοί και εξωκλήσια, χοιροστάσια και πανη-

Οδυσσεάς, Αθήνα 1997, 53-64.

10. Άλκη Κυριακίδου -Νέστορος, *ό. π.*, σ. 19-20.

11. Δ. Λουκάτος, Τα καλοκαιρινά, εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1981, 87-95.

12. Δ. Λουκάτος, *ό. π.*, σ. 87-95.

13. Ν. Πολίτης, Παραδόσεις, αρ. 207.

14. Θαβώρ στα εβραϊκά σημαίνει έλευση φωτός.

γυρότοποι, καλύβια και σπίτια, οικισμοί και χωράφια, μαντριά και τσαρδάκια, δρόμοι και μονοπάτια δεν ρίχνονταν όπως-όπως πάνω στη γη εγγράφονταν στον χώρο και τον πλούτιζαν με κοινωνικά νοήματα» γράφει η Νόρα-Σκουτέρη Διδασκάλου,¹⁵ ενώ η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος¹⁶ επισημαίνει: «Αν κανείς επιθυμεί να επισκεφθεί τα ωραιότερα μέρη της Ελλάδας, δεν έχει παρά να σημειώσει στο χάρτη τα μοναστήρια και τα ξωκλήσια της κάθε περιοχής... Θ' ανακαλύψει σύντομα πως για τους Έλληνες η ομορφιά είναι συνάρτηση της θέας. Η θέα και το νερό είναι λοιπόν τα δύο βασικά χαρακτηριστικά των ιερών τόπων ... κοντά σ' αυτά θα πρέπει να προσθέσουμε ένα ακόμη: το δένδρο... Η εκκλησιά και το δένδρο είναι πράγματι αχώριστα στο ελληνικό τοπίο. Το δένδρο σημαδεύει, μπορεί να πει κανείς την εκκλησία... όταν δεις πανύψηλα κυπαρίσσια θα μαντέψεις σωστά την παρουσία της εκκλησιάς».

Το **δέντρο** όμως δεν σηματοδοτεί μόνον την εκκλησία. Σηματοδοτεί και το **σύνορο** ανάμεσα στις κοινότητες και στα χωράφια¹⁷ όπως διαβάζουμε και στο κατάστιχο του Αγίου Αθανασίου: «εις την κερασιά εις το σήνορο το Κρασιότικο...», «ένα χωράφι εις την αγίαν Παρασκεβήν εις την κειρασιά...» «ένα χωράφι.. εις μεγάλο γκαραγκάτσι...»

3. *Πώς προκύπτουν τα τοπωνύμια και ποιες πληροφορίες μας δίνουν. Παρατήρηση - ονομάτισμα*

Η μελέτη των τοπωνυμίων εκτός από πηγή πληροφοριών είναι παράλληλα αδιάψευστος μάρτυρας της σοφίας και της ακρίβειας με την οποία οι κάτοικοι ονοματίζουν. Πιστεύουν ότι οι επί μέρους μικρότοποι όπου κινούνται στην καθημερινότητά τους θα πρέπει να έχουν ονόματα, γιατί όπως και τα πρόσωπα αποτελούν ορόσημα. Γιαντό τους προσδιορίζουν με κύρια ονόματα, τα οποία γράφονται στη γη ως τοπωνύμια. Έτσι λοιπόν στη Ραψάνη:

1. Παρατήρησαν τον σχηματισμό ή την κλίση του εδάφους και ονομάτισαν την **Πλαϊνή**, τη **Μεγάλη Ράχη**, το **Ίσιωμα**.

2. Παρατήρησαν την παρουσία ή την απουσία του ήλιου και ονομάτισαν το **Ανήλιο**, τα **Προσήλια**, την **Καψάλα**.

3. Παρατήρησαν την βλάστηση, την παρουσία ενός ή πολλών δένδρων και ονόμασαν την πλατεία **Ιτιά** και κάποιες περιοχές **Φτέρη**, **Καστάνια**, **Παλιουριά**.

4. Εντόπισαν τις πηγές ή παρατήρησαν την οποιαδήποτε μορφολογία του εδάφους σε σχέση με το νερό και έδωσαν τοπωνύμια **Μπάρα**, **Γαστέρονα**, **Ξερόλακας**, **Σμίξη**, **Περαταριά**.

5. Ήξεραν τους ιδιοκτήτες ή τις οικογένειες και ονομάτισαν: **Βύση Βαρσάμη**, **Ράχη του Μήλια**, **Σβαρνιάτικα**, **Παπαντωνάτικα**.

6. Γνώριζαν τα επιτόπια ιστορικά γεγονότα ή τις παραδόσεις και έδωσαν το τοπωνύμιο **Κιαρατάδες**.

Αν επιχειρήσουμε τώρα να ανιχνεύσουμε τις ανθρώπινες σχέσεις μέσα σε μια παραδοσιακή κοινότητα θα διαπιστώσουμε ότι οι άνθρωποι:

15. Ελεωνόρα - Σκουτέρη Διδασκάλου, *Δια-κρίσεις*, σ. 321-322.

16. Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, *ό. π.*, σ. 22.

17. Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, *ό. π.*, σ. 24-27, 34 και Β. Νιτσιάκος, *ό. π.*, σ. 22-23.

- Σ' αυτόν το χώρο συνήθως γεννιούνται, μεγαλώνουν, πεθαίνουν
Γνωρίζονται πολύ καλά όλοι μεταξύ τους
- Έχουν συλλογική συνείδηση
- Έχουν κοινωνική συνοχή (δεν λείπουν βέβαια κάποτε ο διχασμός και οι συγκρούσεις) και αλληλεγγύη
- Έχουν κοινές ηθικές και αισθητικές αξίες και άγραφους κώδικες ηθικής συμπεριφοράς.
- Έχουν έντονο το θρησκευτικό συναίσθημα.
- Γνωρίζουν τον τόπο τους σπιθαμή προς σπιθαμή και παρατηρούν τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του, τα οποία εγγράφονται μέσα τους.
- Έχουν μια σχέση αλληλεγγύης με τη φύση εφόσον είναι άμεσα εξαρτώμενοι από αυτή και μια βαθειά οικολογική συνείδηση.

II. Η οργάνωση του χώρου και του χρόνου με βάση το ιστορικό πλαίσιο Η παρουσία του θείου

Η ακριβής χρονολογία ίδρυσης της Ραψάνης δεν μπορεί να προσδιοριστεί εφόσον δεν έχουμε γραπτές αναφορές. Οι χρονολογίες όμως 1544 και 1547 στις επιγραφές του Ιερού Ναού του Ιωάννη του Προδρόμου, μας υποχρεώνουν να κινηθούμε ιστορικά στα πλαίσια του 16^{ου} αιώνα. Είναι η εποχή της Τουρκοκρατίας κατά την οποία κυριαρχεί «ο πολιτισμός των βουνών»,¹⁸ μια και οι χριστιανικοί πληθυσμοί για να επιβιώσουν, αναγκάζονται να καταφύγουν στα βουνά κι εκεί να οργανώσουν τον χώρο και τη ζωή τους.

Το γεγονός ότι τα ορεινά χωριά στα χρόνια της Τουρκοκρατίας βρίσκονται κάτω από την απειλή της κατάκτησης, της βίαιης εξόντωσης των κατοίκων, των λεηλασιών και του εξισλαμισμού οδηγεί την κάθε κοινότητα στο να διαμορφώνει τη δική της θρησκευτική γεωγραφία, καθιστώντας τα εξωκλήσια «σημιάδια», τα οποία έχουν κάτι να μας πουν.

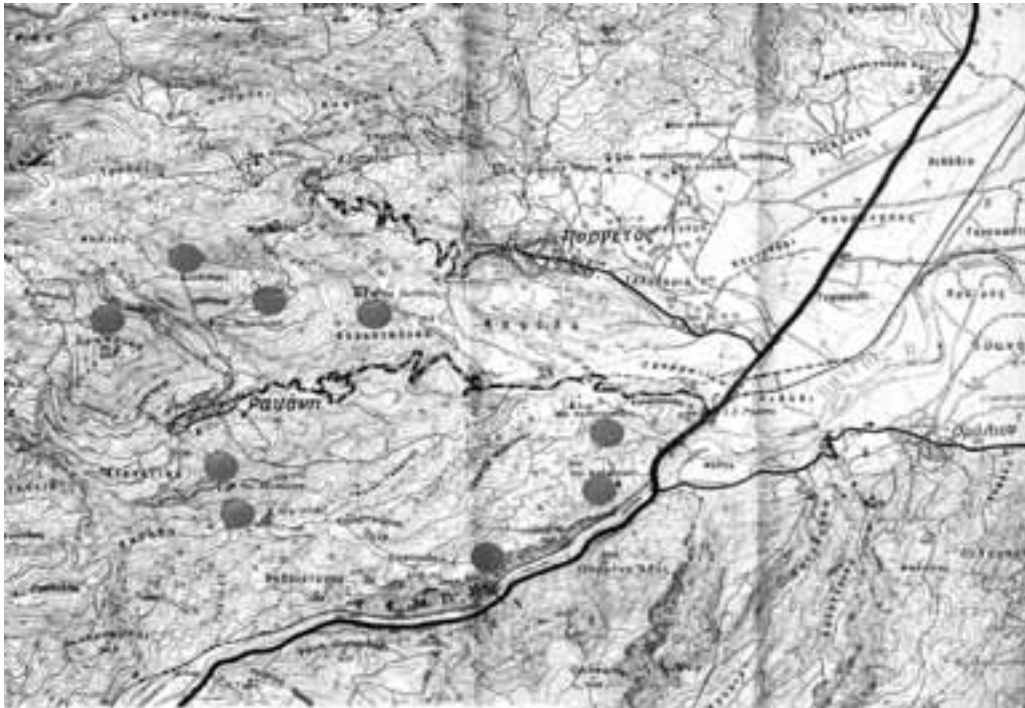
1. Τα εξωκλήσια κυκλώνουν το χωριό

Έτσι παρατηρώντας τα εξωκλήσια στη Ραψάνη θα διαπιστώσουμε ότι περικυκλώνουν το χωριό και οριοθετούν τον κοινοτικό χώρο σε σχέση με τ' άλλα χωριά.

- Η Ανάληψη του Σωτήρος ΒΑ της Ραψάνης, βρίσκεται στα όρια με την Κρανιά.
- Η Αγία Παρασκευή επίσης ΒΑ.
- Η Μεταμόρφωση του Σωτήρος στα όρια με την Κρανιά.
- Ο Άγιος Κων/νος στα Καλύβια, Νότια.
- Οι Άγιοι Ανάργυροι επίσης.
- Η Αγία Παρασκευή στα Τέμπη.
- Ο Κάτω Προφήτης Ηλίας ΝΔ.
- Οι Άγιοι Θεόδωροι ΝΔ.
- Ο Πάνω Προφήτης Ηλίας στα Βόρεια
- Η Αγία Τριάδα ΝΑ στην είσοδο.
- Ο Αϊ-Γιάννης ο Προδρόμος ΝΑ στα τελευταία σπίτια.

18. Άλκη Κυριακίδου – Νέστορος, *ό. π.*, σ. 48.

Και εδώ μπαίνει το ερώτημα: είναι άραγε τυχαία αυτή η νοητή περιμετρική γραμμή που σχηματίζεται γύρω από το χωριό; Η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος και ο Β. Νιτσιάκος αναφέρουν ότι ο χώρος που εκτείνεται μεταξύ των κοινοτήτων καθαγιάζεται και ημερεύει με τα εξωκλήσια,¹⁹ είναι τα κατεξοχήν σημάδια της εξοχής, τα οποία μαζί με τα προσκυνητήρια σημαδεύουν τη μικρή περίμετρο του χωριού, τον οικισμό, αλλά και την μεγάλη περίμετρο, που περιέχει τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Παράλληλα ο χώρος προστατεύεται και καθαγιάζεται, ώστε να απομακρυνθεί από το χωριό κάθε

αρρώστια ή κακό. Αυτό το φαινόμενο είναι γνωστό ως «ζώσιμο» («το χωριό είναι ζωσμένο από αγίους»). Πρόκειται για μια πανάρχαια αντίληψη για τον μαγικό κύκλο²⁰ και τον καθαγιασμό μιας έκτασης από τους ιερούς χώρους την οποία οι εθνογράφοι και οι ιστορικοί συνάντησαν και μελέτησαν στα μαγικο-θρησκευτικά τελετουργικά της πρωτόγονης σκέψης.

2. Η επιλογή των Αγίων

Βλέπουμε λοιπόν ότι η θεϊκή παρουσία είναι ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες για την οργάνωση του χώρου και διαπιστώνουμε ότι η κοινότητα έχει επιλέξει ένα δικό της **κατάλογο αγίων** στους οποίους θα αφιερώσει τις εκκλησίες και τα εξωκλήσια κάτι που φυσικά δεν είναι τυχαίο. Θα παρατηρήσουμε ότι όλοι σχεδόν οι

19. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *ό. π.*, σ. 30. Β. Νιτσιάκος, *ό. π.*, σ. 18.

20. Mircea Eliade, *Πραγματεία πάνω στην Ιστορία των Θρησκειών*, σ. 343-349.

άγιοι έχουν προστατευτικές-θεραπευτικές ιδιότητες(από παραδόσεις, παροιμίες, λαϊκές αφηγήσεις, συναξάρια αγίων...).

● **Η Αγία Παρασκευή** γιατρεύει τα μάτια. Σε μια εποχή με το φως του ήλιου στο αποκορύφωμά του, τα μάτια πάσχουν, ενώ συχνά η σκόνη και τ' άχυρα από το αλώνισμα ή τα ζουζούνια ενδέχεται να προξενήσουν ζημιά. Ήταν τυχαία άραγε η επιλογή για το αλώνι κοντά στην Αγία Παρασκευή;

● **Ο Αϊ-Γιάννης ο Προδρομος** προστατεύει από την ελονοσία κι από τη «θέρμη». Το όνομά του άλλωστε έδινε την ελπίδα πως θα «γιάννουν».

● **Οι Άγιοι Ανάργυροι** είναι «οι πρώτοι γιατροί του κόσμου», στους οποίους προστρέχει ο κόσμος για όλες τις ασθένειες.

Αν πλησιάσουμε προς το χωριό οι άγιοι των νεκροταφείων έχουν επίσης θεραπευτικές ιδιότητες.

● **Η Αγία-Μαρίνα** «μαραίνει» τις αρρώστιες (το λέει άλλωστε το όνομά της).

● **Ο Άγιος Τρύφωνας** θεραπεύει και ξορκίζει τα δαιμόνια, επιπλέον όμως ως προστατής των αμπελουργών, το κλαδευτήρι που κρατά έχει αποτρεπτικές ιδιότητες απέναντι στους ποικίλους εχθρούς των αμπελιών.

Αν έρθουμε τώρα μέσα στο χωριό θα κάνουμε τις ίδιες διαπιστώσεις.

● **Τον Άγιο Αθανάσιο**, οι παραδοσιακές ελληνικές κοινότητες τον φοβούνται ή τον σέβονται και τον λατρεύουν σαν τον Άγιο που μπορεί να φέρει ή και να γιατρέψει αρρώστιες, ενώ η ετυμολογία του ονόματος δηλώνει τον αθάνατο.

● **Η Παναγιά** με τη δυναμική παρουσία της αποκλείει κάθε παρουσία δαιμόνα ή ξωτικού ή κακού στους κάμπους, στα βουνά στα ποτάμια και στις θάλασσες.

● **Η Μεταμόρφωση του Σωτήρος** δίνει την παρετυμολογία προς τη λέξη Σωτήρας, έτσι ο λαός έφτιαξε το «σωτηρεύω», δηλ. σώζω γι' αυτό και την ημέρα της γιορτής μαζεύει θεραπευτικά βότανα και εκκλησιάζει τους αρρώστους.

● **Οι δύο στρατιωτικοί άγιοι, ο Θεόδωρος ο Στρατηλάτης και ο Θεόδωρος ο Τήρων**, με την πολεμική παρουσία τους δίπλα ή πάνω στα δυναμικά άλογά τους, αποτελούσαν εθνική παρηγοριά στα χρόνια της Τουρκοκρατίας για τους καταδιωκόμενους, ενώ παράλληλα η μέρα της γιορτής τους, είναι ημέρα μνήμης των νεκρών και μοιράζονται τα κόλλυβα²¹. Η συναξαρική εξήγηση της γιορτής τους επιβεβαιώνει ένα ακόμα λόγο για την ανάγκη της παρουσίας τους, σε μια εποχή που οι εξισλαμισμοί ήταν απειλή και μια λύση για την επιβίωση ήταν οι κρυπτοχριστιανοί.²²

Ο φόβος άλλωστε που διασπείρεται στην κοινότητα είναι ανιχνεύσιμος στα 1818

21. Δ. Λονκάτος, *Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*, σ. 152-155.

22. Ένα από τα κρατικά μέτρα εκβιασμού των Χριστιανών, να πειθαρχήσουν στην επαναφορά της ειδωλολατρίας (το 361 μ.Χ.), ήταν να τους απαγορεύεται η νηστεία. Στις μέρες αυτές της Σαρακοστής, ο έπαρχος μιας πολιτείας είπε και ανακάτεψαν κρυφά, στα νησιτίσιμα ψώνια της αγοράς, κρεατινές ουσίες, ιδιαίτερα αίματα από ειδωλόθυτα. Ένας κρυφοχριστιανός αξιωματούχος, ο Θεόδωρος (του Τηρωνικού τάγματος) ειδοποίησε τον τοπικό αρχιερέα, για τον δόλο, κι εκείνος σύστησε στο πλήθος να απόσχει από την αγορά. Τους μοίρασε σιτάρι βραστό, να περάσουν το Σαββατοκύριακο. Όταν αργότερα ο Θεόδωρος μαρτύρησε, ο λαός τιμούσε πάντα τη μνήμη του, με τα γνωστά μας, ως σήμερα, κόλλυβα.

με τον μαρτυρικό θάνατο του **νεομάρτυρα Αγίου Γεωργίου**, ο οποίος κατηγορήθηκε για «εκχριστιανισμό μουσουλμανόπαιδος». Οι άνθρωποι νιώθουν την ανάγκη να ζητήσουν παρηγοριά και ανακούφιση από τη θρησκεία.

Κι εδώ γεννιέται φυσικά το ερώτημα: Γιατί επιλέγουν αγίους που αποτρέπουν το κακό και θεραπεύουν; Τι είναι αυτό που φοβούνται; Τι τους απειλεί; Η **πρώτη** απάντηση καταγράφεται όμως στους **μύθους** και στις **παραδόσεις**, βασικό χαρακτηριστικό του παραδοσιακού πολιτισμού, στα «πλασμένα παραμύθια» κατά τον Πλάτωνα που καλύπτουν το κενό της άγνοιας μας για τα περασμένα και μετασχηματίζουν την ιστορία σε μύθο. Ως «θυγατέρες» του αυτιού και της αφήγησης οι παραδόσεις του Ν. Πολίτη αναφερόμενες στην πανούκλα και τη χολέρα είναι έργα «ανοικτά» για να καταλάβουμε γιατί οι κάτοικοι του χωριού, εναποθέτουν τη σωτηρία τους στο Θεό και τους Αγίους.

368

Ο Ήταυρος

(Ραψάνη του δήμου Ολύμπου του Τιρνάβου)

«Το Μάρτη του 1890 εις τη λίμνη του Νεξερού εφάνη ένα θηρίο που έμοιαζε με βόιδι και έβγαζε κάτι φοβεραίς φωναίς σαν ανθρώπιναις. Οι κάτοικοι από τον τρόπο τους δεν εξύγωναν 'ς τη λίμνη. Τοις φωναίς του θηρίου άκουσαν και μερικοί υπαξιωματικοί από το λόχο των ευζώνων που στάθμευε κει. Ένας γέρος έλεγε πως έχει ακουστά ότι πως αυτό το θηρίο εφάνη 'ς τη λίμνη και πρό εβδομήντα χρόνων, και πως λίγαις μέρες ύστερα έπεσε μια αρρώστια 'ς τα χωριά γύρω, που τα δεκάτισε».

370

Ο Ήταυρος

(Θεσσαλία)

«Κοντά 'ς τον Καράβα της Θεσσαλίας είναι ένας βάλτος. Εκεί μέσα κατοικεί ένα φοβερό θηρίο, ο Ήταυρος. Πολλαίς φοραίς ακούν γύρω το μουγκρισμά του. Και όταν μουγκρίση ο Ήταυρος κάποιο μεγάλο κακό θα ευρη τον τόπο».

909

Η Αγιά Παρασκευή κ' η Πανούκλα

«Όταν ήρθε η πανούκλα 'ς την Αίγινα, είναι τώρα καμιά πενηνταριά χρόνια, επήρε και τοις δυο ωραιαίς θυγατέραις της Λαντέζαινας, την Ελέγχο και την Κατήγκω. Μια γειτόνισσά τους, η Μπελεργίνα, έλεγε πως είδε από το παράθυρό της δυό μαυροφύροις και χτυπήσανε δυό χτυπήματα 'ς την πόρτα της Λαντέζαινας. Ύστερα λέει η μία «Πάμε από δω τον ανήφορο.

- Μπα, μπα! της λέει η άλλη, μη καημένη, γιατί θα βγη η Αγιά Παρασκευή με τη ρόκα της να μας χτυπήση». Έτσι τραύηξαν από άλλο δρόμο.

Κατάλαβε η Μπελεργίνα πως εννοούσαν την εκκλησιά της αγιας Παρασκευης, που ήταν 'ς αυτή τη γειτονιά γιατί η αγιά Παρασκευή είναι αρβανίτισσα και κυνηγάει την Πανούκλα. Έτσι δεν επέθανε κανένας από τη γειτονιά που ήταν η εκκλησία της αγια Παρασκευής».

Πρόκειται για το «μεγάλο θανατικό» που θέρισε τον πληθυσμό της Ραψάνης. Στα 1814 η χολέρα προκαλεί δεκάδες χιλιάδες θανάτους στη Λάρισα, στη Ραψάνη, στον Τύρναβο, στην Τσαριτσάνη. Ήδη όμως στο διάστημα 1600-1688 η πανώλη υπήρξε

αληθινή μάστιγα για την περιοχή της Θεσσαλίας., Κατά τα έτη 1611, 1620, 1622, 1625, 1667-1668, 1688 (η Λάρισα στα 1667 έχασε κατά μία πληροφορία τον μισό της πληθυσμό).²³ Το γεγονός αυτό καταγράφεται και στους στίχους του δημοτικού τραγουδιού:

«Όλες οι χώρες κλαίγονται κι όλες παρηγοριούνται
η Ράψανη και ο Τύρναβος παρηγοριά δεν έχουν
πέντε χιλιάδες πέθαναν κι ακόμα αποθνήσκουν»

Η **δεύτερη** απάντηση έρχεται από τις καταγραφές των ιστορικών γεγονότων κυρίως από **περιηγητές, κατάστιχα εκκλησιών, τουρκικά φερμάνια...**

Οι λεηλασίες, οι βιαιοπραγίες και οι εξισλαμισμοί, καθιστούν τον 17ο και 18ο αι. πολύ κρίσιμους για τον ελληνισμό, γιατί δοκιμάζεται η πίστη των υπόδουλων Ελλήνων. Στα 1757, 1759, 1765, 1766, γίνονται οι τρομερότερες επιδρομές με φοβερές λεηλασίες από Τουρκαλβανούς στη Λάρισα, στην Αγιά, στον Τύρναβο, στην Ραψάνη. Στα 1779 ο περιηγητής J. J. Bjotnstahl κατά το πέρασμά του από τα Αμπελάκια περιγράφει την εμπειρία του από την επιδρομή 50 Αλβανών ληστών, οι οποίοι σπέρνουν το φόβο στο πέρασμά τους στη γύρω περιοχή.²⁴ Τέσσερα χρόνια μετά, στα 1783, στο κατάστιχο του Αγίου Αθανασίου αναφέρεται ότι δόθηκαν χρήματα στους Κονιάρους, ίσως για να αποτρέψουν μια πιθανή επιδρομή.

Το θρησκευτικό συναίσθημα χρειάζεται τόνωση, ενθάρρυνση, γι' αυτό ευσεβείς μοναχοί με ισχυρή προσωπικότητα, αναλαμβάνουν να εμψυχώσουν τον ελληνισμό. Αναζητούν ησυχαστήρια σε ορεινά μέρη, γιατί η ερημιά και το μεγαλείο του φυσικού περιβάλλοντος υποβάλλουν την παρουσία του θείου. Ο όσιος Διονύσιος Ολύμπου λοιπόν, περιηγείται σε χωριά του Ολύμπου της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας (Ραψάνη και Ζαγορά) και χτίζει εκκλησίες. Στην έκδοση του βίου του οσίου από το Οικουμενικό Πατριαρχείο στα 1816, αναφέρεται ότι έχτισε σε κορυφή του Ολύμπου τον Προφήτη Ηλία και τη Μεταμόρφωση του Χριστού.²⁵

Σ' αυτό το χρονικό πλαίσιο των βιαιοτήτων και των καταστροφών κάποια στοιχεία επιβεβαιώνονται στο κατάστιχο του Αγίου Αθανασίου:

1. Η ύπαρξη του μοναστηριού της Μεταμόρφωσης στα 1783.
2. Ένα μέρος από το λείψανο του Αγίου Τρύφωνα στην καταμέτρηση των σκευών του Αγίου Αθανασίου στα 1818.
3. Η Αγία Τριάδα ως τοπωνύμιο που προκύπτει από παρουσία εκκλησίας στα 1832.
4. Επίσης το ίδιο το κατάστιχο αποτελεί μαρτυρία για τον Άγιο Αθανάσιο μια και οι καταγραφές ξεκινούν από το 1778.

3. Η επιλογή της εποχής που γιορτάζουν οι άγιοι

Η πίστη και οι δοξασίες των ανθρώπων, αλλά και οι κοινωνικές τους δραστηριό-

23. Θ. Παλιούγκας, *Η Θεσσαλία στο οδοιπορικό του περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπί (1668)*, Λάρισα 2001, 48-50.

24. Γ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση*, σ. 41-42

25. Αποστ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία Νέου Ελληνισμού*, τ. Β', σ. 225-232.

τητες πάλι σε σχέση με το θείο, εγγράφονται στο χώρο και στο χρόνο. Οι θρησκευτικές εκδηλώσεις μεταβάλλονται σε κοινωνικές και οικονομικές, το θρησκευτικό συναίσθημα μπορεί να συνυπάρχει με την κοινωνική συνεύρεση, τη χαρά, τη διασκέδαση, το γλέντι. Ο ανοιχτός χώρος μπροστά στα εξωκλήσια, στο μοναστήρι, ή στην εκκλησιά είναι κατάλληλος για τέτοιου είδους εκδηλώσεις, οι οποίες συχνά συνεχίζονται στο χώρο της πλατείας ή στο χοροστάσι (ένας τέτοιος χώρος ήταν μέχρι

τη δεκαετία του 70 **το Ίσιωμα**). Όταν μάλιστα έχουν τελειώσει οι αγροτικές εργασίες οι άνθρωποι μπορούν να χαλαρώσουν, να διασκεδάσουν. Έτσι λοιπόν παρατηρούμε ότι από τους Αγίους στους οποίους είναι αφιερωμένα τα εξωκλήσια και οι εκκλησίες (συνολικά 15) οι 10 είναι ανοιξιάτικοι και κυρίως καλοκαιρινοί (ξεκινά το εορτολόγιο από τον Μάιο έως τον Σεπτέμβριο). Η μέρα της Ανάληψης είναι μεταβατική από την άνοιξη στο θέρος. Είναι γιορτή των κτηνοτρόφων για τους ορεινούς πληθυσμούς, γιατί αυτό η Πέμπτη ονομάζεται και «γαλατοπέφτη» ή «γαλατερή», επειδή βρίσκει τα ζωντανά σε πλήρη παραγωγή γάλακτος.

Άρα οι κάτοικοι έκαναν τη δική τους σύνθεση στον εορταστικό κύκλο έχοντας ως κριτήριο και τις αγροτικές εργασίες. Χαρακτηριστικές είναι οι παροιμίες:

«Της Αγίας Μαρίνας σύκο, τ' Αι Λιού σταφύλι και τον Αύγουστο μαντήλι»

«Τ' Αϊ-Λιος με το μαντήλι, του Σωτήρος με το κοφίνι»

Οι παραπάνω παρατηρήσεις για την οργάνωση του χώρου και του χρόνου, ασυναίσθητα μας δημιουργούν την πεποίθηση ότι οι κάτοικοι δρούσαν και αποφάσιζαν με κυρίαρχο το «**εμείς**».

Σήμερα, ο **εκσυγχρονισμός** φυσικά έχει ανατρέψει κάθε παραδοσιακή οργάνωση, οι κλειστές κοινωνίες δεν υπάρχουν πια, οι άνθρωποι επικοινωνούν πολύ εύκολα και

γρήγορα με τα αστικά κέντρα, ένα μεγάλο κομμάτι των κατοίκων ζουν μόνιμα στην πόλη και επιστρέφουν στον τόπο καταγωγής, ως επισκέπτες τα Σαββατοκύριακα, και στις διακοπές. Όμως στην πόλη οι νοοτροπίες και οι αισθητικές αξίες είναι διαφορετικές και συνήθως όταν αλλάζουν οι κοινωνικές συνθήκες, αλλάζει και η νοοτροπία των ανθρώπων. Ο άνθρωπος της πόλης **δεν παρατηρεί, δεν βλέπει, παραβλέπει** ότι τον ενοχλεί, **προσβλέπει** μόνο στο ατομικό του συμφέρον, αμελεί να **προβλέπει**, δεν **διαβλέπει** τις συνέπειες των επιλογών του, ίσως γιατί μόνον **αποβλέπει**. Επιπλέον έχει πάψει πια να συνομιλεί με τη φύση, κι αν οι πρόγονοί μας οργάνωναν το χώρο με σοφία, σεβασμό στο περιβάλλον και γνώση, εμείς καθοδηγούμαστε από το «εγώ».

Άμεση συνέπεια είναι η αντιπαλότητα του σύγχρονου πολιτισμού με τον παραδοσιακό, ο οποίος σ' αυτή τη «μάχη» είναι ο χαμένος. Έτσι αναπόφευκτα επέρχεται η αλλοίωση αλλά και η ρήξη με συνέπεια να παρακολουθούμε οι περισσότεροι ως θεατές στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού :

- Καταβολή χρημάτων από ευρωπαϊκά προγράμματα που πρέπει βιαστικά ν' απορροφηθούν.

- Εισβολή της μπουλντόζας για ν' ανοίξει δρόμους.
- Εισβολή της τεχνολογίας για να βελτιώσει την καθημερινότητα.
- Μεταβολή του φυσικού και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος.
- Προσβολή στην αισθητική του χώρου.
- Προβολή του καλού για τον τόπο (προκειμένου να γίνει η αποδοχή των παρεμβάσεων από τους πολλούς).
- Διαβολή όσων αντιδρούν στις επιχειρούμενες επεμβάσεις.
- Υπερβολή στην εκατέρωθεν επιχειρηματολογία.
- Προβολή της θέσης ότι όλοι «ξέρουν καλύτερα το πώς πρέπει να γίνονται τα πράγματα».

- Αποβολή από τη μνήμη των καταγραφών που αφορούν το φυσικό περιβάλλον.
- Αποβολή κάθε προσπάθειας γνώσης του περιβάλλοντος χώρου στην ιστορική του διάσταση.

Και όμως ...

- **Συμβολή** μεγάλη θα ήταν να καταλάβουμε ότι ο εκσυγχρονισμός και η τεχνολογία είναι σύμμαχοι και όχι εχθροί.

- **Προβολή** σημαντική θα ήταν για τον τόπο η οποιαδήποτε παρέμβαση ή επέμβαση να γίνει με σεβασμό γιατί όπου οι άνθρωποι σεβάστηκαν τις μνήμες, σεβάστηκαν τα «σημάδια» και επένδυσαν σ' αυτά, τα χωριά απέκτησαν ζωή για 12 μήνες το χρόνο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΤΟΠΙΟ-ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Λιγνάδης Τ., *Το μυστήριο, το κάλλος και η ιθαγένεια του τοπίου*, εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 1996.

Μοδινός Μ.- Η. Ευθυμιόπουλος (επιμέλεια), *Οικολογία και επιστήμες του περιβάλλοντος*, ΔΙΠΕ, Αθήνα 1998.

Δουκέλλης Π. (επιμέλεια), *Το ελληνικό τοπίο*. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και πρόσληψης του τοπίου, «Εστία», Αθήνα 2005.

Braudel F. (1990). *Η Μεσόγειος*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1990.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*. Ε.Λ.Ι.Α Αθήνα 1989.

Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ*. «Πορεία», Αθήν 1993.

Λουκάτος Δ., *Τα καλοκαιρινά*, εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1981.

Λουκάτος Δ., *Τα φθινοπωρινά*, εκδόσεις Φιλιππότη Αθήνα 1982.

Λουκάτος Δ., *Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*, εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1985.

Μερακλής Μ., *Κοινωνική συγκρότηση*, εκδόσεις Οδυσσέας Αθήνα 1998.

Νιτσιάκος Β., *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2004.

Νιτσιάκος Β., *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1997.

Σεφέρης Γ., *Δοκιμές*. «Ίκαρος», Αθήνα 1974, τ. Β΄.

Σκουτέρη-Διδασκάλου Ε., *Δια-κρίσεις*. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2003.

Πολίτης Ν. *Παροιμίες και παραδόσεις του ελληνικού λαού*.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Αρχαιολογία, τ. 65, «Τα κρυφά καταφύγια του βορειοελλαδικού Ελληνισμού στην πρώιμη Τουρκοκρατία», σ. 17-21.

Αρσενίου Λ. *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1985.

Βακαλόπουλος Α. (1976). *Ιστορία Νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1976, τ. Β΄.

Γεωργιάδης Ν., *Θεσσαλία*, εκδόσεις Έλλα, Λάρισα 1995.

Κοντογιώργης Γ., *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*. «Νέα Σύνορα», Αθήνα 1982.

Λεοντσίνης Γ., *Διδακτική της Ιστορίας*, Αθήνα 1996.

Παλιούγκας Θ., *Η Θεσσαλία στο οδοιπορικό του περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή (1668)*, Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας, Λάρισα 2001.

Μήτα Δ., *Απολογία για τον μύθο*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997.

Χατζηφώτης Ι. Μ., *Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων στην Τουρκοκρατία*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 2002.

Claude Levi Strauss. (1977). *Άγρια σκέψη*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1977.

Mircea Eliade, *Πραγματεία πάνω στην ιστορία των θρησκειών*, εκδόσεις Χατζηνικολή, Αθήνα 1981.

ΡΑΨΑΝΗ

Σπανός Κώστας, *Το κατάστιχο του Αγίου Αθανασίου της Ραψάνης 1778-1889*, Λάρισα 1982.

Σπανός Κώστας, «Ιστορικά στοιχεία της Ραψάνης, 18ος-19ος αιώνες» *Σελίδες από την ιστορία της Ραψάνης, Πρακτικά Α΄ Ιστορικού Συνεδρίου της Ραψάνης*, Λάρισα 1997.

Παρίσης Γ., *Η Ραψάνη*, Λάρισα 1998.